

УДК 340.12(436+7/8)«19»

ГАНС КЕЛЬЗЕН ПРО ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ПІДГРУНТЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Абашнік В. О.,

доктор філософії, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних
та фундаментальних юридичних дисциплін
Харківського економіко-правового університету

Анотація: Представлено основні моменти філософсько-правового обґрунтування Гансом Кельзеном (1881-1973) парламентаризму. Спочатку вказано на особливості його філософсько-правової та юридичної позиції та критичний юридичний позитивізм. Потім розглянуто трактування Кельзеном поняття парламентаризму у різні періоди творчості, зокрема у історичному та актуальному контексті. На завершення вказано на роль парламентаризму у межах реальної демократії.

Ключові слова: Ганс Кельзен, філософія права, критичний юридичний позитивізм, демократія, парламентаризм.

Аннотация: Представлены основные моменты философско-правового обоснования Гансом Кельзеном (1881-1973) парламентаризма. Сначала указано на особенности его философско-правовой и юридической позиции и критический юридический позитивизм. Далее рассмотрена трактовка Кельзеном понятия парламентаризма в разные периоды творчества, в частности в историческом и актуальном контексте. В заключение указано на роль парламентаризма в рамках реальной демократии.

Ключевые слова: Ганс Кельзен, философия права, критический юридический позитивизм, демократия, парламентаризм.

Annotation: The main points of the philosophical of law basis of the parliamentary by Hans Kelsen (1881-1973) are presented. The features of his philosophical and juridical position and of the critical legal positivism are given in the beginning. Further Kelsen's interpretation of the term «parliamentary» in the different periods of his activity is considered, e.g. in historical and actual context. In conclusion the role of the parliamentary in the real democracy is pointed out.

Key words: Hans Kelsen, philosophy of law, critical legal positivism, democracy, parliamentary.

Тематика парламентаризму є *актуальною* не лише для сучасного політичного життя у світі та Україні, але й для теоретичних досліджень у межах вітчизняної філософії права. Саме такі дослідження можуть надавати важливий матеріал для вирішення проблем вказаної тематики політиками, філософами, юристами, економістами і соціологами. В цьому контексті важливі імпульси та орієнтири щодо розуміння різних аспектів парламентаризму можна отримати із праць класиків філософії права та юриспруденції. До таких мислителів належить відомий австрійський та американський науковець Ганс Кельзен (1881-1973), фундатор оригінальної теорії права – «чистого правовчення» або «чистого вчення про право», якого справедливо називають найавторитетнішим юристом 20-го сторіччя.

Ступінь наукової розробленості питання парламентаризму у творчості Ганса Кельзена має певну традицію у західноєвропейській, англосаксонській та латиноамериканських школах філософії права. Зокрема, у цьому відношенні можна вказати на відповідні праці таких філософів права і авторитетних професорів-юристів, як Хорст Драйер, Міхаель Штольбайс, Фолькер Нойманн, Олівер Лепсіус, Роберт Вальтер, Стенлі Паулсон, Габріель Діас. У вітчизняній юриспруденції та філософії права вказана тема до цього часу перебуває на початковому рівні розробки. Деякі аспекти парламентаризму у контексті вчення Ганса Кельзена про демократію автор цієї статті розглянув у своїх публікаціях [1-5]. Однак, саме в цій статті вперше українською мовою буде проаналізоване питання філософського підґрунтя парламентаризму у працях Ганса Кельзена, в чому й буде полягати *новизна* цієї статті.

Основною метою запропонованої статті є критичне з'ясування розуміння Гансом Кельзеном поняття парламентаризму у його публікаціях різних періодів творчості. *Головним завданням* статті буде відповідний аналіз поглядів Ганса Кельзена на

філософсько-правове підґрунтя парламентаризму, зокрема у історичному та актуальному контекстах.

Питання філософсько-правового підґрунтя парламентаризму Ганс Кельзен розробляв у межах та на основі своєї оригінальної теорії права, або «чистого правовчення» чи «чистого вчення про право» (Reine Rechtslehre). В різні періоди своєї творчості він називав це вчення також «критичним юридичним позитивізмом». На відміну від попереднього юридичного позитивізму (зокрема, його гейдельберзького вчителя Георга Єллінека), Кельзен наголошував, що «чисте вчення про право» відмежовується не лише від природного права, але й від інших нормативних систем (політика, релігія, мораль).

Тематиці парламентаризму Ганс Кельзен присвятив свої роботи з політичної теорії або вчення про державу (Staatslehre), починаючи з доповідей та публікацій свого «Віденського періоду» у 1901-1930 рр. У цьому відношенні фундаментальну роль відіграла його докторська дисертація «Головні проблеми вчення про державне право» (1911; 2-ге вид., 1923). Серед численних статей та окремих робіт з цієї тематики Кельзена найважливішими були такі німецькою мовою: «Про сутність та цінність демократії» (1920), «Соціалізм та держава. Дослідження політичної теорії марксизму» (1920), «Проблема парламентаризму» (1925), «Загальне вчення про державу» (1925). Названі праці пізніше передруковувалися та виходили наступними виданнями. Доповнення до них та розширення тематики склали дві пізні роботи Кельзена англійською мовою: «Політична теорія більшовизму» (1948), «Комуністична теорія права» (1955).

Тепер розглянемо еволюцію розуміння Гансом Кельзеном філософсько-правового підґрунтя парламентаризму в названих та інших творах. Перебуваючи на посаді члену Конституційного суду Австрії в 1919-1930 рр., Кельзен плідно працював над проблематикою парламентаризму. Зокрема, цій темі Кельзен присвятив критичні роздуми у своїй праці

«Федеративна Конституція від 1 жовтня 1920 року» (Відень, Лейпциг 1922), яка вийшла п'ятим томом у видаваній ним серії «Конституційні закони Республіки Австрія». Так, у свої поясненнях до розділу «Законодавство федерації (союзу)» Кельзен говорив про «народну ініціативу» (Volksbegehren) як «...один із засобів, завдяки яким парламентська (опосередкована, репрезентативна) демократія наближається до форм безпосередньої демократії» [13, s. 111].

В історичному контексті Ганс Кельзен розглядав питання парламентаризму у своєму фундаментальному творі «Загальне вчення про державу» (Відень 1925), який передруковувався ідентичними виданнями німецькою мовою у 1966 р. та у 1993 р. У цій роботі Кельзен аналізував окремі аспекти парламентаризму у восьмій главі під назвою «Вчення про державні органи» [8, s. 262-319]. Зокрема, в межах «§43. Репрезентативний (представницький) орган» три пункти були присвячені таким питанням: «С. Фікція репрезентації (представництва) народу через парламент», «D. Політична мета фікції», «E. Юридична конструкція відносин між парламентом та народом».

Щодо назви першого пункту вказаного параграфу, тобто «С. Фікція репрезентації (представництва) народу через парламент», Ганс Кельзен уточнював, чому саме він називає фікцією представництво народу в парламенті, й писав: «Бо в конституціях «представницьких демократій» народ принципово виключений з [процесу] законодавства, а законодавство передано виключно парламенту, котрий обраний народом» [8, s. 313]. Тут автор вказував на слабе місце парламентаризму: з одного боку, представники парламенту (депутати) обираються народом й репрезентують (представляють) волю народу; але, з іншого боку, обрані депутати у своїх рішеннях по-своєму втілюють волю народу. Нерідко таке втілення волі народу його представниками у парламенті не зовсім відповідає волі народу, а в окремих випадках – навіть може суперечити їй. Підтвердженням цієї «фікції» або слабкості парламентаризму слугували не лише окремі дії австрійських депутатів парламенту 1920-х рр., яких мав на увазі Кельзен, але й слугують дії сучасних депутатів українського парламенту.

У наступному пункті цього параграфу, «D. Політична мета фікції», Ганс Кельзен наголошував, що парламент як законодавчий орган, «...ніколи не представляє увесь «народ», а лише завжди більш чи менш широке коло осіб, які мають право голосу...» [8, s. 314]. Саме тому австрійський філософ права пише, що потрібно відкинути як догму ствердження певних юристів та політиків, що «...буцімто парламент є майже народом, що в парламенті присутній народ» [8, s. 315]. Виходячи з цього, Кельзен підкреслює: «Однак факт, що «народ» повинен обирати парламент, є недостатнім для того, щоб обґрунтувати судження, що буцімто парламент є органом народу...» [8, s. 315]. Отже, тут автор вдавався до логічної сторони або філософсько-правового обґрунтування питання парламентаризму.

У наступному пункті вказаного параграфу «E. Юридична конструкція відносин між парламентом та народом» своєї праці «Загальне

вчення про державу» (1925) Ганс Кельзен вказував на те, що не слід переоцінювати функції та роль парламенту, бо «...парламент не є органом волі народу...» [8, s. 316]. Тим самим австрійський філософ права ще раз підкреслював вже згадану слабкість парламентаризму. У своєму подальшому критичному аналізі автор писав: «Юридична єдність, яка існує між народом та парламентом, існує між усіма державними органами, оскільки вона є єдністю держави, єдністю державного порядку» [8, s. 316].

Тему парламентаризму Ганс Кельзен тісно пов'язував з розвитком демократії, й присвятив цьому свою роботу «Про сутність та цінність демократії» (1920, 2-ге вид. 1929). Серед десяти глав цього твору він розглянув питання парламенту та реформи парламентаризму у окремих двох главах. Зокрема, тут Кельзен аналізував парламентаризм як один з основних структурних елементів реальної демократії й писав, «...що парламентаризм є єдиною реальною формою, в якій можна втілити ідею демократії у межах сьогоденної дійсності» [10, s. 27]. Таким чином, австрійський філософ права вказував на тісний зв'язок парламентаризму з демократією, котра має найбільші можливості свого реального втілення саме завдяки парламентаризму [12].

Свою основну працю з указаної тематики «Проблема парламентаризму» (Відень 1925) Ганс Кельзен розпочинає так: «Боротьба, яку вели наприкінці XVIII та на початку XIX століть проти автократії, по суті, була боротьбою за *парламентаризм*» [11, s. 3]. Таким чином, автор ототожнює найважливіші політичні події у Західній Європі вказаного періоду з боротьбою за парламентаризм. Крім цього, австрійський теоретик далі наголошував: «Хоча демократія та парламентаризм не є тотожними. Мислимою є демократія і без парламенту: так звана безпосередня демократія. Однак для сучасної держави ця безпосередня демократія, утворення державної волі на народних зборах є практично неможливою» [11, s. 5].

Далі у вказаній праці Ганс Кельзен реагував на актуальні дебати щодо парламентаризму, в межах яких з початком Першої світової війни у 1914 р. багато політиків, юристів, філософів говорили про кризу, банкрутство й навіть про «агонію» парламентаризму. У цьому контексті австрійський філософ права наголошував на відмінності між «об'єктивною сутністю» та «суб'єктивним тлумаченням» парламентаризму й писав: «Парламентаризм – це утворення *вирішальної державної волі завдяки колективному органу за принципом більшості, який обрано народом на основі загального й рівного виборчого права, тобто демократично*» [11, s. 5].

У своїх подальших роздумах Ганс Кельзен торкався проблеми реформування парламентаризму, яке було необхідне із-за переосмислення таких питань, як «імперативний мандат», «безвідповідальність депутатів», «імунітет депутатів», «право відкликання депутата» [11, s. 13-17]. У межах реформування парламентаризму важливу роль відіграє компроміс, стосовно якого автор наголошував, що «...компроміс означає: *ладити одне з одним*. Будь-яка соціальна інтеграція в

кінцевому результату можлива лише завдяки компромісу» [11, с. 31]. Відсутність компромісу в межах парламентаризму призводить до крайнощів, тобто виникнення диктатур. Зокрема, тут Кельзен вказував: «Фашизм розпочинав з палкої боротьби проти демократії та парламентаризму. Сьогодні він апелює до свого *плебісцитного* – тобто безпосереднього та радикально-демократичного – характеру, але все ж до сих пір не скасував парламент, а змінив виборче право, щоб гарантувати фашистській партії більшість у парламенті» [11, с. 42].

Як відомо, після приходу до влади Адольфа Гітлера у Німеччині навесні 1933 р. Ганса Кельзена було звільнено з посади професора Кьольнського університету. В цей час він переїхав до Швейцарії та переважно займався проблематикою міжнародного права. Однак питання парламентаризму також входило до його тематичних публікацій у «Женевський період» (1933-1940). Зокрема, у невеликій роботі «Партійна диктатура» (Любляна 1937) Кельзен розглядав названу тематику в контексті двох тодішніх різновидів «автократії»: фашистської диктатури у Італії і Німеччині та більшовицької диктатури у Радянському Союзі. При цьому автор наголошував: «Демократія, особливо парламентська демократія, за своєю суттю є партійна держава. Суспільна воля утворюється у вільному змаганні груп інтересів, що конститууються як політичні партії. Саме тому демократія є можливою лише до тих пір, доки є можливим компроміс між протилежними груповими інтересами. В іншому випадку загрожує перехід демократії у протилежність, в автократію» [14, с. 1].

Питання парламентаризму Ганс Кельзен торкався також у своїх пізніх працях. Так, у своїй роботі «Функція конституції» (Відень 1964) він писав: «Якщо розрізняти між різними формами держави – монархією, аристократією, демократією, – то вирішальний критерій у тому, що конституція уповноважує створювати загальні норми у першому випадку – певний окремих кваліфікований індивідуум, у другому випадку – відносно обмежену групу певних кваліфікованих індивідуумів, у третьому випадку – як прийнято говорити неточно – увесь народ, а правильніше – народне зібрання або обраний народом парламент» [6, с. 107]. У цьому контексті автор також розглядав слабкість парламентаризму, що полягала в труднощах втілення теорії на практиці, коли замість парламентського народовладдя (демократії) нерідко виникає та розвивається парламентська олігархія.

У другому виданні «Чистого правочення» (Відень 1960) Ганс Кельзен ще раз пояснював тематику парламентаризму у розглянутому вище контексті. Зокрема у «41. Тотожність держави та права» цієї праці він писав щодо питання «Репрезентації» й наголошував: «Кажуть про певні органи, наприклад, про парламент, що він, виконуючи свою функцію, репрезентує народ, але цим не виключається й приписування особі держави, себто як характеризування її як державних органів» [7, с. 323; 9, с. 301]. Далі автор також підкреслював: «Той факт, що парламент обрано народом, що суддю призначив монарх, нічого не міняє у фіктивному

характері приписування, закладеного в понятті представлення чи репрезентації» [7, с. 324; 9, с. 302]. Тут слід зазначити, що термінами «фікція» та «фіктивний характер» щодо парламентаризму Кельзен зовсім не применшував його роль у демократичній державі, а лише вказував на його певну обмеженість та слабкість.

В якості *основного висновку* цієї статті можна констатувати, що австро-американський юрист та філософ права Ганс Кельзен протягом свого життя не лише був прихильником парламентаризму, як важливого елементу реальної демократії, але й розробляв філософсько-правове підґрунтя парламентаризму у своїх численних друкованих працях та доповідях. Однією із головних тез цього австро-американського філософа права та юриста було те, що саме завдяки парламентаризму можлива «...свобода демократії, тобто свобода компромісу, свобода суспільного миру» [11, с. 43]. Виказані цим авторитетним мислителем критичні роздуми щодо різних аспектів парламентаризму мають не лише теоретичний характер, але й можуть бути використані на практиці в сучасному парламентаризмі в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашник В.А. Справедливість в філософії права Ганса Кельзена // Роль науки в формуванні громадянського суспільства та правової держави. Матеріали II міжнародної міжвузівської наукової конференції (м. Харків, 22-23 листопада 2013 р.) / За заг. ред. проф. П.І. Орлова. – Харків: Харківський економіко-правовий університет. – 2013. – С. 30-33.
2. Абашник В. А. Еволюція поняття «основная норма» у Ганса Кельзена // Нормативная теория Ганса Кельзена и развитие юриспруденции в Европе и США (К 40-летию со дня смерти Г. Кельзена / Тезисы докладов VII Международной научной конференции (Иваново, 8-12 октября 2013 г.). – Иваново: Издательство «Ивановский государственный университет». – 2013. – С. 22-24.
3. Абашник В. Ганс Кельзен – видатний австро-американський юрист з українським корінням // Філософія права і загальна теорія права / Науковий журнал. – 2012. – №1. – С. 244-249.
4. Абашник В.О. Ганс Кельзен про демократію та громадянське суспільство // Методологічні засади розбудови громадянського суспільства в Україні. Матеріали міжнародної міжвузівської наукової конференції (м. Харків, 5-6 жовтня 2012 р.) / [За ред. проф. П.І. Орлова]. – Харків: Харківський економіко-правовий університет. – 2012. – С. 52-55.
5. Абашник В. Поняття «ґрунтвна норма» у Ганса Кельзена // Філософія права і загальна теорія права / Науковий журнал. – 2012. – №1. – С. 257-264.
6. Кельзен Г. Функція конституції / Переклад з нім. Володимир Абашник // Наукові записки Харківського економіко-правового університету / Збірник наукових статей. – Харків : ХЕПУ. – 2011. – №2 (11). – С. 104-112.
7. Кельзен Г. Чисте Правознавство. З додатком: Проблема справедливості. Переклад з німецької Олександра Мокрольського. – Київ: Юніверс. – 2004. – 496 с.
8. Kelsen H. Allgemeine Staatslehre / Hans Kelsen. – Wien : Österreichische Staatsdruckerei. – 1993. – XVI, 433 s.
9. Kelsen H. Reine Rechtslehre. Mit einem Anhang: Das Problem der Gerechtigkeit. Zweite, völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage / Hans Kelsen. – Wien : F. Deuticke. – 1960. – XII, 534 s.
10. Kelsen H. Vom Wesen und Wert der Demokratie / Neudruck der zweiten, umgearbeiteten Auflage von 1929 / Hans Kelsen. – Aalen : Scientia. – 1963. – VII, 119 s.
11. Kelsen H. Das Problem des Parlamentarismus / Hans Kelsen. – Wien und Leipzig : Wilhelm Braumüller. – 1925. – 44 s.
12. Kelsen H. Verteidigung der Demokratie / Hans Kelsen // Blaetter der Staatspartei. – 2. Jahrgang. – 1932. – S. 90-98.
13. Kelsen H. Die Bundesverfassung vom 1. Oktober 1920. Mit Anhängen. Hg. von Dr. Hans Kelsen, Professor an der Universität in Wien, Mitglied des Verfassungsgerichtshofes / Hans Kelsen. – Wien u. Leipzig : Franz Deuticke. – 1922. – X, 535 s.
14. Kelsen H. Die Parteidiktatur / Hans Kelsen. – Ljubljana : Druck der Jugoslovanska Tiskarna. – 1937. – 10 s.